

JUSTYNA ZAJĄC ORCID: 0000-0002-0265-3123
Uniwersytet Wrocławski

Świadkowie zbrodni – druga wojna światowa w egodokumentach polskich dzieci

Recenzja publikacji „*A małe dzieci do ognia wrzucali*”. *Antologia wypracowań szkolnych (1945–1946) na temat II wojny światowej* pod redakcją Macieja Wróblewskiego, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2021, ss. 304.

Streszczenie: Artykuł jest recenzją opracowanej przez Macieja Wróblewskiego antologii, w której zamieszczone zostały wypracowania polskich dzieci (pisane w latach 1945–1946) na temat ich wojennych doświadczeń. Redaktor twierdzi, że odkryte w archiwach prace pisemne uczniów są unikalne, ponieważ stanowią zapis przeżyć młodych Polaków w czasach drugiej wojny światowej. Mają one wartość dokumentalną i mogą zostać wykorzystane w naukach historycznych.

Słowa kluczowe: pamięć, egodokument, mikrohistoria, wspomnienia, perspektywa dziecięca, wojna

Witnesses to the Crime – the Second World War in the Egodocuments of Polish Children

Review of the publication „*A małe dzieci do ognia wrzucali*”. *Antologia wypracowań szkolnych (1945–1946) na temat II wojny światowej*, edited by Maciej Wróblewski, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2021, 304 pp.

Abstract: The article is a review of an anthology edited by Maciej Wróblewski, which includes the compositions of Polish children (written between 1945 and 1946) about their wartime experiences. The editor argues that the discovered in the archives works of students are unique because they are the record of the experiences of these young Polish people during the Second World War. They have documentary value and potential for the use in historical research.

Keywords: memory, egodocument, microhistory, memories, children's perspective, war

Badania pamięci zajmują ważne miejsce w naukach historycznych. Są stale wzbogacane o doświadczenia świadków historii, których wspomnienia – nie trwałe i fragmentaryczne – po przeniesieniu na nośniki materialne (na przykład książki) stają się jedną z form pamięci kulturowej (Assmann, 2013: 54–55; 199–200). Egodokumenty, do których zaliczają się między innymi dzienniki,

pamiętniki, listy i testamenty (Szulakiewicz, 2013), są istotnym źródłem stanowiącym podstawę badań naukowych nad mikrohistoriami (Domańska, 2005) oraz (jednocześnie) burzliwymi i trudnymi dziejami ludzkości. W tym kontekście trafny wniosek sformułowała Aleida Assmann: „Tego rodzaju wizualne lub językowe dokumenty są niemymi świadectwami przeszłości, które mogą jeszcze częściowo przemówić w profesjonalnych dyskursach” (2013: 56). Tkwi w nich bowiem ogromny potencjał badawczy.

Szczególnie ciekawe oraz warte uwagi w tym obszarze zainteresowań wydają się tworzone przez obserwatorów i uczestników zdarzeń prace pisemne na temat życia codziennego młodych Polaków w czasach drugiej wojny światowej, zamieszczone w opracowanej przez Macieja Wróblewskiego publikacji „... A małe dzieci do ognia wrzucali”. *Antologia wypracowań szkolnych (1945–1946) na temat II wojny światowej*. Wpisują się one w krąg tekstów poświęconych pamięci indywidualnej (powiązanej z pamięcią kulturową), utrwalonej w doświadczeniu biograficznym (Assmann, 2013: 41–45). Prezentują autentyczne, prywatne losy dzieci, które między 1939 a 1945 rokiem doznały przemocy fizycznej i psychicznej ze strony nazistów. Eksponując osobiste przeżycia zwykłych ludzi (Domańska, 2005) (konkretnie: wstrząsające relacje z wydarzeń wojennych), składają się na rachunek krzywd doznanych w przeszłości (Wolff-Powęska, 2011).

Tom wspomnień należy do serii wydawniczej „Biblioteczka Dziecięca”¹. W jej ramach ukazują się utwory omawiające wyniki badań nad sztuką i literaturą przeznaczoną dla dzieci i młodzieży, jak również artystycznymi reprezentacjami dzieciństwa.

Publikacja zawiera 227 jednostkowych opowieści na takie tematy, jak: „Najbardziej pamiętna dla mnie chwila w czasie okupacji niemieckiej”, „Moje wspomnienia z czasów okupacji”, „Wspomnienia z tajnego nauczania”, „O czym mówią zbiorowe mogiły”, „O martyrologii matki i dziecka podczas okupacji niemieckiej” (Wróblewski, 2021: 12–13). Zbiór jest podzielony na pięć rozdziałów, w których umieszczono (zgodnie z poruszaną tematyką) poszczególne wypracowania. Rozdziały zostały opatrzone tytułami: „Okupacyjne wspomnienia”, „Wojenne chwile grozy”, „Zbiorowe mogiły”, „Cierpienia matki i dziecka” oraz „Szkoła”. Korpus tekstów uzupełniono o dodatek „Obraz wojny”, obejmujący 14 rysunków z Archiwum Państwowego w Kielcach, przedstawiających dramatyczne sytuacje zauważone przez dzieci w trakcie wojny. Do tomu dołączony jest wnikliwy komentarz „»Dziecięca wojna« jako pokoleniowe doświadczenie”.

¹ Do tej pory w serii ukazały się następujące pozycje: Wróblewski, M., Kruszyńska, E., Szwagrzyk, A. (red.). (2018). *Sztuka dziecięca i młodzieżowa a nowe media*; Wiśniewska, M., Wróblewski, M. (red.). (2016). *Teatr i dramat dla dzieci i młodzieży*; Ratuszna, H., Wiśniewska, M., Wróblewska, V. (red.). (2017). *Andersenowskie inspiracje w literaturze i kulturze polskiej*; Wróblewski, M., Kołos, S. (red.). (2018). *Dziecko w świecie ruchomych obrazów*; Wróblewski, M. (2019). *Doświadczenie dzieciństwa. Studium z antropologii literatury*.

ukazujący związek między przeżyciami autorów zebranych wypracowań a doznaniem wojennymi zapisanymi w świadectwach ofiar Holokaustu. Obejmuje on również szczegółową analizę szkolnych prac, omawia ich strukturę, wyjaśnia wpływ narzucanej Polakom przez władze polityki historycznej na treść tekstów poświęconych pamięci o przeszłości, stworzonych tuż po zakończeniu wojny, oraz prezentuje podstawowe zasady edycji wypracowań. Wypowiedzi uczniowskie są opatrzone przypisami rzeczowymi, w których podano fakty (między innymi: daty, nazwy własne i wydarzenia) potrzebne do pełnego zrozumienia kontekstu historycznego wspomnianych prac. W tomie zamieszczono bogatą bibliografię, podzieloną na badane dokumenty oraz literaturę przedmiotową traktującą o drugiej wojnie światowej, tożsamości narodowej i powojennym szkolnictwie.

Redaktor, włączając do zbioru egodokumentów wypracowania szkolne, pisane w 1945 i 1946 roku przez uczniów z Wielkopolski i Kielecczyny (2021: 9), zwraca uwagę na wielkie znaczenie historyczne odkrytych źródeł. Sytuuje je wśród świadectw wojennych, takich jak autobiograficzne notatki żydowskich nastolatków². Ogromną wartość tych dzieł dostrzega też w tym, że ukazują one traumatyczne doświadczenia z perspektywy dziecka. Przełamują więc istniejący dotychczas schemat, zgodnie z którym przeważnie analizuje się i wyróżnia teksty tworzone przez dorosłych (Wróblewski, 2021: 7). O egodokumentalnym charakterze pisemnych zadań Polaków decydują następujące czynniki: umieszczanie subiektywnych sądów o hitlerowskich najeźdźcach i wojennej rzeczywistości, a także opis emocjonalnych reakcji na działania podejmowane przez okupantów, przede wszystkim na kary za udział w tajnym nauczaniu, przeprowadzane łapanki i będące ich konsekwencją masowe mordowanie ludności cywilnej, wywózki na roboty do III Rzeszy bądź obozów koncentracyjnych.

Jak słusznie zauważa Wróblewski, pisanie przez uczniów wypracowań poświęconych własnym przeżyciom z czasów wojny, mogło stanowić dla nich jeden ze sposobów (a dla niektórych – jedyny sposób) na poradzenie sobie z głębokimi traumami z nieodległej przeszłości (2021: 39–42). Pełniło zatem funkcję terapeutyczną.

Podjęcie się próby opracowania wspomnianych przez dzieci zbrodni było niebywale trudnym zadaniem, ponieważ niedorośli autorzy nie szczędzili czytelnikom drastycznych szczegółów. Wskazywali na rozmaite sposoby wyniszczenia ludności: palenie wiosek, przygniatanie ludzi butami, bicie karabinami, wygryzanie przez psy mięsa z nagich ciał schwytanych Polaków, wieszanie na szubienicy, rozstrzelywanie (Rutkowski, 1946: k. 272–273. Cyt. za: Wróblewski, 2021: 49). Zawarte w książce komentarze redaktora do wypowiedzi młodych twórców wskazują na to, że odczuwa on wysoki poziom empatii wobec pokrzywdzonych.

² W publikacji wymienione zostają następujące nazwiska żydowskich autorów: Anne Frank, Aaron Elster, Janina Heshles, Reni Knoll, Rutka Laskier oraz Dawid Rubinowicz (zob. Wróblewski, 2021: 8).

W kontekście badań literaturoznawczych interesujące wydają się przede wszystkim: dostrzegalna podczas lektury wypracowań zmiana statusu dzieci i struktury dzieciństwa (Wróblewski, 2021: 56–57), zniekształconego przez wojnę. Składające się na omawianą książkę prace pisemne przedstawiają przykre emocje: silne przygnębienie, nostalgicę za minionym czasem wolności, poczucie straty, nienawiść wobec Niemców i chęć odwetu oraz wolę przetrwania (Wróblewski, 2021: 35, 41, 43, 49; Maruszewski 2019). Wyłania się z nich obraz zrezygnowanych i złamanych duchowo dzieci, należących – jak twierdzi Wróblewski – do „pokolenia, które wspólnie doświadczyło okrucieństwa wojny i doznało podobnych krzywd, ale mówiło o tym w różnorodny sposób” (2021: 23). Ich głos pozwala dziś ocalić pamięć o przeszłości.

Wspomniane szkolne prace pisemne, zaliczane do egodokumentów, mogą zostać wykorzystane w badaniach dziejów Polski, a także traum historycznych, których doznali jej najmłodszy mieszkańcy. Zawarte w nich jednostkowe mikroopowieści udowadniają, że – jak twierdzi Assmann – „Przeżyte cierpienie i doświadczona niesprawiedliwość przez całe pokolenia głęboko wpisują się w pamięć” (2013: 52).

Niewątpliwie „*A małe dzieci do ognia wrzucali*”. *Antologia wypracowań szkolnych (1945–1946) na temat II wojny światowej* to wartościowa pozycja w obszarze badań nad literaturą, pamięcią i historią najnowszą, ponieważ jest wiarygodnym źródłem wiedzy o życiu polskich dzieci w czasach okupacji hitlerowskiej. Ukazuje nie tylko tragiczne wydarzenia wojenne, ale też prawdziwe i poruszające przeżycia oraz trudne emocje ówczesnego młodego człowieka uwikłanego w przeszłość.

Publikacja pod redakcją Wróblewskiego może zostać wykorzystana zwłaszcza w edukacji polonistyczno–historycznej, gdyż prezentując wypracowania napisane przez dzieci–świadków wojny, pomoże współczesnym młodym odbiorcom utożsamić się z sytuacją ich rówieśników. Posłużenie się tą analogią³ pozwoli im (przynajmniej częściowo) wczuć się w rozpaczliwe położenie tamtejszych uczniów. Poznanie dramatycznych losów niedorosłych Polaków pogłębi ich wrażliwość, nauczy empatii, a także – uświadomi im nieuchronne konsekwencje wszelkich konfliktów zbrojnych i zachęci do pokojowych działań. Wpłynie więc znacząco na ukształtowanie ich moralnej postawy wobec innych ludzi.

BIBLIOGRAFIA

- Assmann, A. (2013). *Między historią a pamięcią. Antologia*. Saryusz-Wolska, M. (red. nauk.). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Domańska, E. (2005). *Mikrohistorie: spotkania w międzyświatach*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.

³ O tym, że ukazywanie w tekstach literackich osób, które są w tym samym albo zbliżonym wieku, co potencjalny czytelnik, może wpłynąć na odbiór tych utworów, piszą w odniesieniu do prozy dziecięcej i młodzieżowej Małgorzata Wójcik-Dudek oraz Katarzyna Wądołny-Tatar (zob. Wójcik-Dudek, 2016: 135; Wądołny-Tatar, 2017: 113–114).

- Maruszewski, T. (2019). *Gdzie podziwia się nasza pamięć: od pamięci autobiograficznej do pamięci zbiorowej*. Sopot: Smak Słowa.
- Ratuszna, H., Wiśniewska, M., Wróblewska, V. (red.). (2017). *Andersenowskie inspiracje w literaturze i kulturze polskiej*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Rutkowski, K. (1946). *Wspomnienie zbrodni Niemieckich*. Wypracowania o tematyce okupacyjnej szkół powszechnych z Inspektoratu Szkolnego Iłżeckiego w Starachowicach. Archiwum Państwowe w Kielcach, k. 272–273.
- Szulakiewicz, W. (2013). Ego-dokumenty i ich znaczenie w badaniach naukowych. *Przeгляд badań edukacyjnych*, 1 (16), 65–84. DOI: 10.12775/PBE.2013.006. Pobrano z: <https://apcz.umk.pl/PBE/article/view/PBE.2013.006/1790>.
- Wądołny-Tatar, K. (2017). Dziecko i wojna w perspektywie postpamięci. Narracje dla najmłodszych. *Dziecko i dzieciństwo w kulturze polskiej*, 3 (23), 111–124. DOI: 10.12775/LC.2017.053. Pobrano z: <https://apcz.umk.pl/LC/article/view/LC.2017.053/13065>.
- Wiśniewska, M., Wróblewski, M. (red.). (2016). *Teatr i dramat dla dzieci i młodzieży*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Wolff-Powęska, A. (2011). *Pamięć – brzmień i uwolnienie: Niemcy wobec nazistowskiej przeszłości (1945–2010)*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Wójcik-Dudek, M. (2016). *W(y)czytać Zagładę. Praktyki postpamięci w polskiej literaturze XXI wieku dla dzieci i młodzieży*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Wróblewski, M. (2019). *Doświadczenie dzieciństwa. Studium z antropologii literatury*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Wróblewski, M. (red.). (2021). „A małe dzieci do ognia wrzucali?”. *Antologia wypracowań szkolnych (1945–1946) na temat II wojny światowej*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Wróblewski, M., Kołos, S. (red.). (2018). *Dziecko w świecie ruchomych obrazów*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Wróblewski, M., Kruszyńska, E., Szwagrzyk, A. (red.). (2018). *Sztuka dziecięca i młodzieżowa a nowe media*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.